

BABITS MIHÁLY

(Szekszárd, 1883. november 26. –

Budapest, Krisztinaváros, 1941. augusztus 4.)

A LEGNAGYOBB MAGYAR TÖREDÉK SZÉCHENYIRŐL

Széchenyi ma is a legnagyobb magyar. Úgy gondolok rá, mintha élne; holott nem egy előre úgy gondolok, mintha már rég halott volna. Széchenyi él, beszél, újat és újat mond, vitázik velünk elevenekkel, korhol bennünket, felel és kérdez, kiszámíthatatlan. Néha fölmerül bennem a kérdés: milyen minőségben bitorolja halott létére az életnek ezt a jogát? Nem mint politikus: a politikus nem élheti túl korát. A politika az időponthoz igazodik, s az időpont elmúltával már csak a történelem számára érdekes. Nem is mint író: hisz nem is volt író. Az írás mindig csak eszköz volt számára, akár másoknak írt, akár magának: programplakát vagy gyónócédula.

Az a Széchenyi, akitől ma sem tudok megszabadulni, nem államférfiú vagy irodalmár voltában izgat. Hanem, minden ilyen külső szerepétől függetlenül, emberi és magyar voltában.

- Mit ér az ember, ha magyar? - kérdezte Ady Endre. De nem ő először, s nem ő utoljára. Azt mondhatnám: az egész magyar történelem ezt kérdezi. Amit Ady versével, szavaival, ugyanazt kérdezte Széchenyi egész életével. Nincs még egy élet, mely oly ellenállhatatlanul veti föl a "magyarság és emberség viszonyának problémáját". Frázis-e a "végzetes magyarság"? Széchenyire nézve csöppet sem frázis: számára a magyarság valóságos végzet és átok. Fiatalságát úgy vonja, kerülő utakon, mint a lappangó varázs a finom idegzetet, közömbösek és vastagbőrűek közt. Helyzete kivételes volt: szabadnak látszott, a kornak csúcsain. Egy fiatal magyar mágnás, Bécsben, a XIX. század elején! Aki beutazta fél Európát, s minden világnyelvet értett! Úgy látta a magyar glóbuszt, valahol messze a mélységben, mint az istenek egy sárgolyót. S úgy vetette magát a "hazafiasság sportjára", teljes fölényvel, hogy "elfásult idegeit fölizzgassa". És hogy a Szépasszonnak imponáljon! Nem is sejtve, hogy varázskörbe lép, amely nem engedi el többé; amely örvényként rántja majd életét az örületig, az öngyilkosságig...

Ekként adatott meg neki, mint talán senki másnak, hogy a magyarságot kívülről is és belülről is

átélje. Az ő számára magyar volta különös élmény és dráma lett. Egyformán volt hazájára nézve a nacionalizmus tudatos megteremtője és a sodrába került áldozat. Más rendes nemzet gyermeke alig tapasztalhatta volna így ki, a saját lelkének teherbírásán, a nemzeti "komplexum" végleteit és egész skáláját. Ő, boldog népek, akiknél a hazafiérzés magától értető, szinte öntudatlan s aránylag veszélytelen! A magyarban ez az érzés mindig többé-kevésbé "komplexum" volt. A magyar speciális eset, melynek elemzése különös tanulságokat tárhat föl, mint a patológia lélektana. Néha valósággal úgy gondolok a magyarra, mintha valami "kísérleti nép" volna a történelemben. S Széchenyi István talán épp abban is a "legnagyobb magyar", hogy a kísérlet az ő testén-lelkén adódott a legizgatóbban: szellemi adottságainál s külső körülményeinél fogva.

Ma, ahogy mondani szokták, a nacionalizmus válságát éljük Európában! Rettenetes és vészekkel terhes válság, amilyent nem ismer még a világtörténet. S ez válságos pillanata egyúttal annak a nagy kísérletnek is, amelyet a magyar nemzet életével játszik a sors! Egész létünk és minden értékünk kockán van. Éppen úgy, mint Széchenyi idején. Átéltünk egy katasztrófát, mint ő. Legéletbevágóbb problémáink azok, amik neki egészen egyéni és személyes problémái voltak. A "magyarság és emberség viszonya"! S maga a sors kényszerít, kezdetlegesen és elülről kínlódni újra végig a problémákat, ahogyan azok Széchenyi előtt is fölvetődtek. Kell-e egyáltalán lenniök nemzeteknek? S üdvös-e a nemzetekre szakadás az emberiség szempontjából? Ilyesmiket kérdezett magától az ifjú Széchenyi, mikor először döbrent rá, hogy ő is egy nemzethez tartozik! Egy szegény, kicsi, árva és elsüllyedt nemzethez, amelynek még nyelvét sem ismeri, amelynek talán nincs is kiművelt és használható nyelve, vagy ha van is, az már romló és kiháló nyelv: egy nemzethez, amely maga is elfelejti önmagát... Miért rázta föl álmából, miért galvanizálta életre a tetszhalottat, csak hogy eggyel több hang hallassék a jövő bábeli hangzavarában? "Egy nemzettel ajándékozni meg az emberiséget"!... De vajon a megajándékozott hálás lesz-e az ajándékért? S a fölébresztett áldja-e majd az ébresztőt, ki őt "kínra és vérre költi"?... Széchenyi, tudjuk, hosszan tűnődött e kérdéseken, sok-sok álmatlan éjszakán át, önszemrehányások és öngyilkossági tervek közt. Nem jobb lett volna-e, ha soha "be nem tanulja a huszonnégy magyar szót", amellyel, mintegy első tőkével a hatvanezer pengő forint mellé, elindult nemzetteremtő útjára?

A nemzet azonban ebben az időben már megvolt, élt, szenvedett, és nem lehetett többé visszaparancsolni az öntudatlanságba. S Széchenyi egész élete hozzákötődött, mint a művészé alkotásához. De egy kicsit fölötte is állt, mint a művész az alkotásának. Széchenyi távol volt attól, hogy a nemzeti létet az emberi élet egyetlen méltó formájának tartsa. Ez a modern eretnecség még nem érintette. Nagy magyar szatírájának első lapján nyíltan kijelenti, hogy "bizonyos lángeszűek" nem tekinthetők egy-egy nemzet sajátjainak. "És ez helyes - teszi hozzá -, mert ezek alkotják azon kapcsot, mely nemzeteket egybenfüggő láncolatba fűz." De ugyanezen az oldalon írja le ezt a másik mondatot is: "Mily kimondhatatlan jótéteménye a gondviselésnek az, hogy az emberiséget több nemzetekre szakítsa!" A nemzetformáló művész szegénynek, sivárnak érezné a világot a nemzeti különbségek nélkül. Irodalmi munkáiban unos-untón visszatérő téma a különböző nemzetek elűtő karaktereinek ecsetelgetése. Látható gyönyörködéssel időzik ezen. Örökké szomjas amatőrlelke ujjongva élvezi a nagy Koncert változatos hangjainak gazdagságát.

Ez a nacionalizmus nem egészen olyan, ahogy ma szokás érteni. De épp evvel kapcsolódik mai

kérdéseinkhez: mint felelet vagy vita. A mai nacionalizmus ellentétbe állítja a nemzetet, egyik oldalon az emberiséggel, másfelől az egyénnel, az egyén "önzésével". Széchenyinél még szó sincs ilyen ellentétről. Ellenkezőleg, az ő nacionalizmusa az emberiség szempontjaiból indul ki, az emberiséget akarja gazdagítani. És az egyént is csak gazdagítani akarja. S egyáltalában: több egyéni színt akar vinni az emberiségbe, nem pedig több nyájszellemet. Esze ágában sincs elnyomni az egyén "önzését". Sőt inkább erre az önzésre, az egyén és nemzet érdekközösségére akar építeni, egészen a liberális angol gazdaságtan szellemében. "Honszeretet s önérdek" - ahogy Arany zengi a Széchenyi-ódában... Ezt, mondom, a korabeli demokratikus liberalizmus sugallhatta; de ami mögötte van, az távol áll minden demokratizmustól. Az távol áll attól, hogy az embereket egyenlőssíteni kívánja. Hogy elnyomja, ami kiválni és különbözni akar.

A fiatal bécsi arisztokrata, aki Széchenyi volt abban az időben, mikor huszár kapitány létére váratlan szeszélygel megalapított egy tudományos akadémiát, maga is kezdettől fogva kiválni és különbözni akart. Igen, kiválni és feltűnni, a napóleoni harctéren éppúgy, mint a bálteremben, a turf gyepén, fehér vagy zöld asztal mellett... Kiválni és rangot tartani mindenütt... Mondják, Széchenyi gőgös volt, igazi leereszkedő mágnás! Vagy még nem is nagyon leereszkedő, hisz nem szívesen fogott kezét a magánál alacsonyabbal. Viselkedése ellent mondott népbarátelveinek. Ruházatában is kereste azt, ami különc, dendis, előkelő. Szellemiekre, modorra nézve még finnyásabb tudott lenni. Senki sem lehetett neki elég nemes, elég finom; még Deák Ferencről is azt írja egy helyütt: auch kein nobles Wesen. Hiú is volt. A tömeget megvetette, de megkívánta tőle a dicsőítés, az ünneplés adóját. Naplóiban nem mulasztja el kiemelni, ha nevének nyilvános említésére nagyobb taps csattant föl, mint a többi miniszterek neveinél, vagy ha valamely lakomán tószttal tisztelték meg, s fáklyás zenét rendeztek ablaka alatt.

Mindez csupa emberi gyarlóság, egy osztrák-magyar oligarcha örökölt reflexe vagy a romantikus kor gyermekének byroni zsenipóza. Mégis van valami mögötte, ami nem emberi gyarlóság, hanem emberi nagyság. Ez maga az egyéniség ereje, a kitörő individuum, amely nem tűri, hogy eltűnjön, és hatástalanul maradjon a világban. Ahogy megjelenik: lehet gőg s hiúság. Indokaira nézve talán fogyatékosági érzés. Bebizonyítani önmagát önmaga előtt, Crescence előtt, vagy akárcsak az ivókompánisták előtt! Sokféleképpen körülírhatom. De lényegében egyszerű valami, s mégis a legnagyobb, ami a világon létezik: erő, emberi erő. Igaz-e, amit Széchenyi magának szemére vet: hogy nagy és ünnepelt cselekedeteit csupán frivol célzatok sugallták s nem a valódi honszeretet és nemes szándék? Bizony! az sugallta, ami minden emberi cselekedetet legeslegmélyről sugallni szokott. Az erő működni akar, az egyéniség hatni és érvényesülni. Minden egyéb indokolás csak a tudat felépítménye. S aszerint változik, hogy ki építi: a naiv önbizalom ábrándjai vagy a fogyatékosági érzés skrupulusai...

De éppen a fogyatékosági érzés már magában is hordja mentségét s váltságát ennek az öncélúságnak. Mert a fogyatékosági érzés más néven felelősségérzés. Sokat beszélünk manapság az "erő jogáról". Széchenyi életét ezen a címen lehetne megírni: Az erő mint felelősség. Mondják, a XIX. század az individualizmus kora volt. Széchenyi nagyon is individualista. De ez megint egészen mást jelent, mint amit ma szoktak így nevezni. Hisz ma éppen a felelőtlenséget nevezik így! A "nagy individuumot" ma a felelőtlen zsarnokban látják! Aki nem is az egyén jogára esküszik; hanem az erőszak jogára. A Nietzsche-tanítvány leborul a

diktátor előtt, épp azért, mert zsarnok. A XIX. század romantikus individualistája gyűlölt mindent, ami zsarnok! Imádta Napóleont mint hőst, és gyűlölte mint zsarnokot. Széchenyi, a királyhű, konzervatív főúr, gyűlölte Ferenc Józsefet mint zsarnokot! Ahogy a "nagy szatíra" mutatja, a titkos pamflet, melyet utolsó éveiben méreg gyanánt rejtegetett.

A zsarnokságnak ez a gyűlölete logikus következése az egyéniség tiszteletének. Mi megszoktuk a zsarnok gyűlöletét Kossuthral és a demokráciával asszociálni. Elfelejtjük a történelmet, amely szerint épp a népuralki rendszerek torkoltnak legkönnyebben a diktatúrába. A zsarnoknak legnagyobb ellensége nem a demokrata, hanem az oligarcha. S pláne még, ha anglomán gentleman. Ő az, aki ismeri a szabadság értékét, s megveti a jogtalan erőszakot, mert nem fair play. Viszont Kossuth az és a forradalmárok, akik könnyedén és a legkisebb alkalomra így érvelnek: "Lövetek!" "Marat!" - feleli erre Széchenyi, naplójában, s szinte látom undorodó arcát: foul play. Másutt Ferenc Józsefről írja: "annyi áldozatot hurcoltatott vesztőhelyre, hogy e tekintetben tán még Robespierre-t is legyőzi"...

Kossuth Marat és Ferenc József Robespierre! És a két forradalmi zsarnok között gróf Széchenyi István, mint a hagyományos jog és higgadt fair play képviselője, az örültekházában! Elég különös történeti tabló! S bizonytalán elég hamis; de hát Széchenyiről bajos lenne más arcképet adni, mint hamisat. Hacsak többet nem adnék egy helyett: hogy az ellentmondások egymástól nyerjenek plasztikát, a szellem sztereoszkópjában. Először is: lehet-e Széchenyiről úgy beszélni, mint elvont jogok s valami ideális méltányosság lovagjáról? Holott hisz ő inkább reálpolitikus volt, s jogok érvényesítése helyett az erők gyűjtését hirdette. Aggodalmasan számolt a tényekkel, megalkudott a körülményekkel, lépésről lépésre haladt, s legmerészebb újításai a szükséges és közvetlen anyagi jólétet célozták. "Először gazdaggá..." Bölcs józanság; de nem volt-e ennek is az a bizonyos "fogyatékos érzés" az alapja? Ami pedig éppen nem bölcs és józan, hanem gyötrő és hajszó. Akár az Atrá Cura, mely a horatiusi lovas mögött ül. Széchenyi a bizonyosságot szomjazta a cselekedetben, ahogy valaha Pascal szomjazhatta a bizonyosságot a hitben. De mi bizonyosság lehet a cselekedetre nézve? Van-e kiszámíthatatlanabb, mint az eldobott kő útja, azon a göröncsös és meglepetésekkel teli pályán, amelyet valóságnak nevezünk? Oly komplikált az emberi világ, oly rettenetes s maradék nélkül ki nem ismerhető szövedéke a motívumoknak, hogy a legkisebb megmozdulás mérhetetlen távolságokba hathat, soha nem sejtett zavarok oka lehet.

"Senki sem hozott több zűrzavart a világba, mint én" - jegyezte naplójába Széchenyi 1848. szeptember 4-én. Gyötrődése sohasem volt aktuálisabb, mint ma. Volt-e valaha kor, melyben az egyén könnyebben vette magára a felelősséget, "zűrzavart hozni a világba"? Széchenyi példája a lelkekre hatás kiszámíthatatlan veszélyeinek problémáját veti föl: az agitátor problémáját. Mondják, Werther nyomán fölszökött az öngyilkossági statisztika. Széchenyi egy egész nemzet öngyilkosságát hányja magának szemére. "Ezer és ezer embert öltem meg - írja egy levélben. - Én vagyok az Antikrisztus, az Apokalipszis bestiája."

Őrlete logikus volt, s igazában nem is örület. Csak természetes következése annak a lelkiismeretbeli érzékenységnek, mely már ifjúkori följegyzéseiben is jelentkezik. Talán vallásos terheltség: egy vallási rögeszmében szenvedő apa öröksége. Amit a vallásos nevelés s a nagyvilági élet igényei közti kiáltó ellentét még súlyosbított. A mohó lélek semmiről sem tudott lemondani... nem tudott választani. Így állt elő a rettenetes hasadás tudat és élet közt, amit a

Napló külsőleg is jelképez, mint állandó lelkvizsgálat és cinikus kórus. Cselekedet és megbánás azonos volt ebben az életben. Semmi előny és kiválóság, a bölcső tündéreinek ezer ajándéka, nem védhette meg az önkínzástól, sőt önmegvetéstől. Ez mindig új ösztönzést jelentett, s mindig új megbánást. Kívülről nézni cselekedeteinket oly gyötrelmet, mely még a szentet is vezeklésre hajtja. Legalább a katolikus szentet, aki hisz a szabadságban. Széchenyi katolikus lélek volt, nyugtalan, vezeklő, s naplóját nem ok nélkül hasonlítják össze az ágostoni vallomásokkal.

Mindezek a szokatlan előzmények talán kellettek hozzá, hogy legyen egyszer egy politikus, aki mélyen és lelkiileg átéli a saját tetteinek következményeit. E cikk elején "kísérleti népnek" neveztem a magyart. Éppígy kísérleti léleknek nevezhetném a legnagyobb magyar lelkét. Mintha egy nagy pszichológiai kísérletre szemetelt volna ki őt a sors. A kérdés izgató: hogyan bírja egy ember egy nemzet megteremtésének felelősségét? S egyáltalában: hogyan bírja a politikai cselekedet felelősségét? S mit jelent a politikai cselekedet? Széchenyi élete mélyein szenvedte végig ezeket a kérdéseket, amiket más államférfiú legfeljebb elméletileg tesz föl magának. Mit jelent változtatni, s micsoda veszélyekkel jár, föloldani csak egyetlen szemét is a szimbolikus Harisnyának, melyről a Hitel beszél, s mely amaz egyetlen szem nyomán talán egészen fölbomlik... Cselekedet és óvatosság: nem ellentmondás-e ez máris? Aki boldogítani akar, nem tehet-e épp ezzel gyógyíthatatlanul boldogtalanná? Szabad-e rombolni a bizonytalan építésért. De másrészt szabad-e állni hagyni, ami összedőlhet, vagy ráépíteni a rozoga alapra? Mi jobb, túrni a meglévő rosszat, vagy kockáztatni a még rosszabbat? Cselekedet és tétlenség egyforma veszély lehet. A tétlenség is cselekedet! Ki találhatja meg itt a bizonyosságot? S nem bűnös-e, aki bizonyosság nélkül cselekszik, vagy nem cselekszik? Ki oldja meg valaha ezt a dilemmát? Ha a bűnt az okozott baj méri, nem kell-e a legjobb szándékú politikusra nagyobb irtózással tekinteni, mint a vérszopó szörnyetegre, akitől minden kitelik? Soha nem volt szörnyűbb ez a kérdés, mint ma. Mondják, a politikust a siker igazolja. De ki fogja megrendelni a sikert? S hogyan fog vezekelni a cselekvés embere, a felelősség merész vállalója, ha a siker elmarad?

Órülettel? Öngyilkossággal?

De hát föltámasztja-e ezzel azokat, akik hibája folytán elpusztultak? S hoz-e új virágzást a nemzetre, melyet könnyelműen vagy szerencsétlenül nyomorba juttatott?

Újra és újra mondom: sohasem voltak kérdések maibbak. Hisz sohasem voltak idők veszélyesebbek. Mi ismerjük a nyomort; de minden pillanatban megismerhetjük a végveszélyt is. Itt állunk a nagy világérdekek keresztútján: kis nemzetünk léte egy hajszálon függhet. Szinte ajtónk előtt a rettenet, amit Széchenyi a "csillagokból olvasott". "Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni." Ki fogja e rémségek küszöbén sorsunkat vállalni? Reformszavaktól hangos a levegő, s újból divat lett köztünk a Széchenyi-póz... Itt is, ott is föltartják ujjukat, mint a szeleburdi stréber az iskolában... Csodálkozom, és ijedség fog el. Szobámba vonulok, s föllapozom az igazi Széchenyi írásait. Lapjaikról a pokol levegője csap ki, a vigasztalan szenvedés túrhetetlen atmoszférája. Bár mentül gyakrabban föllapoznák ők is. Ez az ellenméreg.

1936